

GÁL ÉVA

BUDA KÖRNYÉKE A TÖRÖKTŐL VALÓ VISSZAFOGLALÁS IDEJÉN

A Buda környéki települések sorsa fennállásuk óta szorosan kapcsolódott a fővároséhoz. A város körüli 2-3 mérföld sugarú körön belüli területet mindig sok szál fűzte Budához. Az eredetileg nagyrészt királyi birtokot alkotó helységek az egymást követő eladományozások folytán több ízben is magánföldesurak kezére kerültek, a török hódítást megelőző évtizedekben azonban a királyi hatalom – a koronabirtokok elidegeníthetlenségének az 1514. évi VII. törvény 2. és 3. cikkelyében történt törvénybe iktatása segítségével – erőfeszítéseket tett a Buda körüli birtokok megtartására, illetve visszaszerzésére. 1541 után a Buda körüli helységek nagy részét mindenesetre királyi birtoknak tekintették, mind magyar, mind pedig török részről. A török hatalom – amely maga is kincstári birtoknak minősítette a jelentősebb Buda körüli településeket – a Ferdinánddal kötött 1547. évi békében elismerte a magyar király jogát e terület adójának beszedésére.

Tata eleste (1557) után a Buda környéki egykori királyi birtokokat a királyi kézen maradt komáromi váruadalomhoz rendelték. Erről a tényről először a komáromi uradalom Burggrafjának (tisztartójának) számadásai tudósítanak 1569-ben.¹ De már a Szolimán és Ferdinánd közti 1559. évi békeszerződés is tartalmazta azt a kikötést, hogy a török fél nem akadályozza a komáromi várhoz tartozó helységeket szolgáltatásaik teljesítésében, a magyar király pedig elismerte a törökök jogát ugyanezen falvaknak adóztatására.²

A Budán berendezkedő töröknek nagy érdekei fűződtek ahhoz, hogy a környék települései fennmaradjanak, hiszen lakosaiknak jelentős szerepük volt Buda ellátásában. S bár ezen érdekek a harci események idején sokszor háttérbe szorultak, mégis hozzájárultak ahhoz, hogy Buda környéke a török időkben se váljék pusztasággá.

A török megszállás alatti és az 1686 körüli települési viszonyok vizsgálatának fő forrásai a török adóösszeírások, a komáromi számadások és urbáriumok, a magyar részről végzett portaösszeírások, regnicolaris és dicalis összeírások, a Budai Kamarai Felügyelőség (1690-től: Igazgatóság) által 1686 után készített különféle birtokbecslések és összeírások, továbbá szórványosan fennmaradt más iratok (jobbágyfolyamodványok, határpercek stb.).

Az adóztatás céljából készített összeírások természetesen soha nem adhatnak hiánytalan és teljesen megbízható képet a szóban forgó területről, hiszen mindig számolnunk kell az adózó lakosság önvédelmi törekvéseivel, amelyek az adóalap kisebb-nagyobb mértékű eltitkolását eredményezték. Közismert, hogy a jobbágylakosság sokszor elrejtőzött az összeírók elől, vagy legalább jószágai egy részét letagadta. Az összeírások adatai ezért nem csupán a lakosság nagyságát és gazdálkodását illetően hiányosak,

hanem olykor még a települések fennállását illetően is. Nem egy település, amelynek létezéséről más forrás hírt adott, kimaradt a különféle összeírásokból. Mindezt figyelembe kell venni, amikor a források alapján áttekítjük e terület települési képét a hódoltság utolsó szakaszában és a Buda visszavívását követő első években.

Települések Buda környékén a török időkben

Az Árpád-korban Buda körül kialakult viszonylag sűrű településhálózat különböző okok folytán már a 14–15. században megritkult. A pusztásodási folyamat azonban nem jelentett minden esetben pusztulást: egyes települések azért szűntek meg, mert lakóik a városba költöztek, területüket pedig a budaiak szőlői foglalták el.³ A lakatlanná vált falvak neve még igen sokáig élt, pusztafalu- vagy később dűlőnévként.

Buda török kézre jutása után az első török adóösszeírás erről a területről 1546-ból maradt fenn.⁴ Az ekkor pusztaként felvett falvak nagy része az előző évek hadműveletei folytán néptelenedett el, egy részük azonban már korábban is lakatlan volt. Az 1546-os defter Buda környékén⁵ 23 lakott helységet sorolt fel. Ezek: *Óbuda*, *Pomáz*, *Szentendre*, *Várad* (Tahi és Dunabogdány között, a Duna jobb partján), *Bogdány* (a mai Dunabogdány), *Visegrád*, *Tótfalu* (a mai Tahitótfalunak a Szentendrei-szigeten lévő része; a Duna jobb partján lévő Tahi ekkor és még sokáig pusztta volt), *Torda* (a Szentendrei-sziget északkeleti partján, Váccal szemközt), *Vácrév* (Tordától délre, nagyjából a mai Pokolcsárda környékén), *Pócsmegyer*, *Monostor* (a mai Szigetmonostor), *Bolgárfalu* (Monostortól délre, a Szentendrei-sziget déli, elkeskenyedő részén), *Hidegkút* (a mai Pesthidegkút), *Budakeszi*, *Tinnye*, *Tök*, *Zsámbék*, *Bia*, *Budaörs*, *Tétény* (a mai Nagytétény), *Érd*, *Sóskút*, *Százhalom*.

1559-ben a fentiekén kívül lakott volt még *Békásmegyer* és *Csik* (Budaörstől nyugatra), amelyeket 1546-ban még pusztaként vettek fel. Ezzel szemben az 1546-ban lakott falvak közül másfél évtizeddel később *Pomázt*, *Váradot*, *Visegrádot*, *Hidegkútot* és *Biát* az összeírók üresen találták: korábbi lakóik meghaltak, más falvakba költöztek, vagy egyszerűen hír nélkül megszöktek.⁶

Perbál 1546-ban sem pusztaként, sem faluként nem szerepelt a defterben. 1559-ben azonban az összeírók falunak nevezték, megállapítva, hogy lakosai (akiket név szerint is felsoroltak) időközben valamennyien máshová (Tökre, Óbudára, Budakeszire, Tabajdra vagy ismeretlen helyre) költöztek. Eszerint tehát a 16. század derekán egy ideig *Perbál* is a lakott helyek közé tartozott, 1559-től kezdve azonban minden összeírás szerint már csak pusztta volt.⁷

Három évvel később, 1562-ben *Várad* lakosai előkerültek, *Tinnye* megmaradt három lakója viszont átköltözött Tökre. Így a lakott települések száma Buda környékén az 1546. évi 23-ról 20-ra csökkent.⁸

A következő, 1580-ból fennmaradt török adóösszeírásból azonban kiderül, hogy 1562-höz képest újabb települések néptelenedtek el. Az 1562-ben még lakott helységek közül 1580-tól kezdve már mindvégig pusztaként szerepelt *Bolgárfalu*, *Várad* és *Csik*.⁹ Pusztulásuk valószínűleg 1566-ban következett be, amikor tatár hordák dúltak Buda környékén. A komáromi váruralalom 1575–1579. évi számadásaiból kitűnik, hogy 1566-

ban a tatárok a Szentendrei-szigeten fekvő *Tordát* és *Vácrévet* is felégették, ezért e falvak több mint egy évtizeden át nem fizették meg az adót Komáromnak (1575-re újjáépültek ugyan, de az adófizetést évről évre halogatták).¹⁰ 1580-ban viszont a török adóösszeírók már újra adófizető településként vették számba e két falut.¹¹

Az 1580. és 1590. évi török adóösszeírásban egyetlen olyan településsel találkozunk Buda környékén, amely korábban lakatlan volt, erre az időre azonban benépesült: ez pedig *Páty*.¹²

A 16. század utolsó évtizedének elején tehát Buda környékén 18 lakott hely szerepelt az összeírásokban: *Óbuda*, *Békásmegyer*, *Szentendre*, *Bogdán*, *Tótfalu*, *Torda*, *Vácrév*, *Pócsmegyer*, *Monostor*, *Budakeszi*, *Páty*, *Tök*, *Zsámbék*, *Budaörs*, *Tétény*, *Érd*, *Sóskút*, *Százhalom*.

A 16. század vége felé azonban átmenetileg az egész Buda környék kiürült. Esztergomnak a töröktől való visszafoglalása (1595) után ugyanis Pálffy Miklós esztergomi főkapitány irányításával 1596 elején a Buda körül fekvő települések egész jobbágylakosságát átszöktették a királyi Magyarország területére.¹³ Ennek a törökök által erősen nehezményezett akciónak kettős célja volt: egyfelől a budai török hadtápterületének megsemmisítése, másfelől, a királyi területen letelepítendő jobbágyok révén a szolgáltató robotoló népesség gyarapítása.

Amikor 1602-ben a komáromi váruradalomról újabb urbáriumot fektettek fel (felmérendő az előző, 1592-ben készült urbáriumhoz képest bekövetkezett változásokat), a Komáromhoz tartozó összes Buda környéki helységeket lakatlannak találták.¹⁴ Ez azonban nem a háborús pusztítások következménye volt – miként azt Makkai feltételezi,¹⁵ – hanem a lakosság-áttelepítésé.

Az 1606 novemberi zsitvatoroki békekötés után az elszöktetett Buda környéki lakosok egy része – keresztény uraik engedelmével – visszatért elhagyott helységeibe. Az újratelepülés azonban csak lassanként ment végbe, s nem is mindenütt. *Pócsmegyer* csak az 1620-as években, *Bia* az 1630-as, *Monostor* pedig az 1640-es években települt be. Az 1592-ben még lakott helyek közül *Békásmegyer* és *Budaörs* a török időkben már mindvégig puszta maradt, s valószínűleg ugyanez lett a sorsa *Téténynek*, *Érdnek*, *Sóskútnak* és *Százhalomnak* is; a 17. századi portaösszeírásokban legalábbis nem bukkannak fel, kivéve *Sóskút*at, amely 1635-ben még szerepelt a „be nem jött” falvak közt, többé azonban nem került említésre. *Zsámbékon* és *Visegrádon* a török kiűzéséig már nem élt civil lakosság, csak török helyőrség.

A visszatelepülésről először az óbudaiaknak a komáromi uradalom tisztartójához intézett 1608. augusztus 3-i panaszos leveléből értesülünk, majd az ugyanebben az ügyben – a váci kapitány jogtalan követelései ellen – írt második levélből, amelyet 1608. szeptember 26-án az óbudaiak, szentendreiek, tordaiak, tótfalusiak, bogdányiak, budakesziek és budaörsiek közösen küldtek Komáromba.¹⁶

A visszatelepülés nem a levélírási időpontjába történt, mint ahogy azt néha tévesen feltételezik, hanem korábban, 1606 végén, hiszen a lakosok megírták, hogy majdnem tizenegy esztendei távollét után tértek haza. A budaörsiek azonban, akik szintén szerepeltek az aláírók között, nem saját falujukba költöztek vissza, hanem a többi helyek valamelyikében telepedtek le; talán éppen azon jövevények között voltak, akikről a szentendreiek ugyancsak 1608. szeptember 26-án kelt folyamodványukban azt írták: „im

az falut az iöveveniek megh szállották vala mi velönk egietemben”.¹⁷ Több – alább tárgyalandó – 17. századi forrás mutatja, hogy Budaörs a 17. században már nem volt lakott.

Egy 1609-ből fennmaradt, ismeretlen kéztől származó, töredékes összeírás, amelynek azonban köze lehetett a komáromi uradalomhoz, mert azoknak a hódolt helyeknek állapotát ismertette, amelyek valaha Budához és Visegrádhoz szolgáltak, *Tökről* és *Budakesziről* azt állapította meg, hogy ezeket a falvakat „mostansággal” szállották meg; egyebekben az összeírás csak a pusztá falvakat sorolta fel, ismertetve, kik használják földjüket.¹⁸

Fontos felvilágosításokat nyújtanak a 17. század első felének Buda környéki települési képeről az 1626 és 1652 között tartott református lelkészgyűléseken megjelent lelkészek névsorai. Ezekből kiviláglik, hogy ez időben területünkön *Óbudán*, *Szentendren*, *Bogdányban*, *Tótfalun*, *Tordán*, *Pócsmegyeren*, *Budakeszin*, *Pátyon*, *Tökön* és *Bián* működtek kálvinista lelkészek.¹⁹ Ez a tény is alátámasztja, hogy ezekben a helységekben a 17. században – miként már a 16. század második felében is – kálvinista magyar lakosság élt.

A 17. század derekán a fenti tíz településen kívül még három falu vált lakottá. Az 1640-es években benépesült (de 1652-ben saját lelkészt még nem tartó) *Monostor* lakói az előbbiekhöz hasonlóan szintén református magyarok voltak. Az 1650-es években pusztából faluvá lett *Pomázt* és *Kalászt* azonban óhitű rácok népesítették be. Amikor 1652-ben a Szentendre és Pomáz közötti vitás határ ügyében a megyei hatóságok vizsgálatot tartottak,²⁰ Pomáz már lakott hely volt. 1660-ból van először adatunk arra, hogy Pomáz a magyar vármegyének adózott: ebben az évben 4 és fél forint taxát fizetett; a portaadók 1667-es részletezésében újra szerepel *Pomáz* taxája, ekkor már *Kalással* együtt: a két falu összesen 7 forintot fizetett.²¹

1660-ban Pomáz és Kalász földesura, Budai Bornemissza Bolgár Pál bepanaszolta a vármegyénél a szentendreieket, amiért azok Szentendre körül lévő *falvainak*, Pomáznak és Kalásznak, s ezen kívül „több ott körül lévő pusztáinak is saját igaz határit hol egyszer, hol másszor hol egyiknek, hol másikaak foglalva foglalják”.²²

1662-ben Pomáz és Kalász birtokosai (akkor már Wattay Pálné Budai Bornemissza Bolgár Anna és Földváry János özvegye, Budai Bornemissza Bolgár Sára) folyamodására Egry István szolgabíró tanúkat hallgatott ki e két falu hovatartozása ügyében. Az 51 éves, „Ó Budán lakozó” Buday Máté, Zichy István jobbágya azt vallotta, hogy: „minek előtte Pomáz és Kalász névő *rác* faluk puszták voltak ... fizettének az Ó Budaiak Buday Bornemissza Bolgár Pálnak az Pomázj határban egy darab réttől mikor megbérlették, hol hét forintot, s hol nyolczat”. Ugyanennek a birtokosnak a szentendreiek régebben 3 forintot fizettek, amidőn „kivették marhajárásul Pomáz és Kalász pusztát”, – vallotta a tanúkihallgatás alkalmával Tóth Mihály 50 éves szentendrei jobbágy.²³

1696-ban egy határvizsgálat alkalmával a 60 éves Sztarecz Nixa pomázi lakos azt mondotta, hogy 30 esztendeje él Pomázon.²⁴

Mindebből arra következtethetünk, hogy bár a megyei portaösszeírásokban Pomáz és Kalász először csak 1668-ban szerepelt (negyed – negyed portával), a két helység már jó néhány évvel korábban benépesült.

A fenti 13 Buda környéki település került be a 17. századból fennmaradt Pest megyei portaösszeírásokba,²⁵ miként ezt az alábbi táblázat mutatja.

Porták száma

Helység:	1613	1635	1639	1647	1649	1661	1668	1683
Óbuda	8	9	$5\frac{1}{2}$	$5\frac{1}{2}$	$5\frac{1}{2}$	4	4	3
Kalász	-	-	-	-	-	-	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$
Pomáz	-	-	-	-	-	-	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$
Szentendre	$2\frac{1}{4}$	$1\frac{1}{2}$	1	2	2	2	1	$\frac{3}{4}$
Bogdány	$2\frac{1}{2}$	2	3	2	2	$1\frac{3}{4}$	1	$\frac{3}{4}$
Tótfalu	4	$3\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{2}$	2	2	2	2	$1\frac{3}{4}$
Torda	$1\frac{1}{4}$	1	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{4}$	$1\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$
Pócsmegyer	-	$1\frac{3}{4}$	$1\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{4}$	$1\frac{1}{4}$	$1\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{4}$	1
Monostor	-	-	-	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$
Budakeszi	adóm.*	**	2	1	1	1	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$
Páty	-	-	7	$5\frac{1}{2}$	$5\frac{1}{2}$	$5\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{4}$	2
Tök	$1\frac{1}{4}$	**	$5\frac{1}{2}$	6	6	6	$1\frac{3}{4}$	1
Bia	-	**	2	$1\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{2}$	1

* 1613-ban az összeíró azt írta, hogy Budakeszi 1611-ben kétszer egymásután leégett, s ezért három évi adómentességet kapott.

** Az 1635-ös összeírásban a pilisi járás portakimutatásának végén ez olvasható: „Ezen processusból az mely faluk be nem jöttek ezek:

Tök	$6\frac{1}{2}$	porta
Budakeszi	2	porta
Bia	$2\frac{1}{2}$	
Sámbok	2	porta
Sóskút	$1\frac{1}{2}$	porta”

A két utóbbi azonban valószínűleg tévedésből került be, minthogy Zsámbékon a 17. században már nem tudunk civil lakosságról, Sóskút pedig többé egyetlen magyar összeírásban sem fordult elő a 17. század folyamán.

A 17. század második felében újra lakott település volt már *Tinnye* is, bár a Pest megyei portaösszeírásokban nem szerepelt, nyilván, mert lakosai nem voltak adókötelesek. 1663-tól kezdve feljegyezték a tinnyei református lelkészek nevét, 1680-ban a tinnyeiek marháikat a szomszédos Csaba puszta földjére hajtották, 1686 után pedig öreg tinnyei lakosok tanúskodtak a hódoltság alatti tinnyei határokról és határhasználatról.²⁶

Ezekon a településeken kívül is akadt még néhány helység, amely legalábbis a Buda visszavívását megelőző egy-két évtizedben lakott volt, mégpedig rácok által. Mivel azonban ezek a rácok a magyar vármegye részére nem adóztak, az összeírásokba nem kerültek be, s csakis egyes tanúkihallgatások alkalmával elhangzott vallomások utalnak rájuk. A Tök és szomszédjai közti határvitában több tanú beszélt arról az időről, amikor *Perbált* még rácok laktak. 1749-ben Bernhard Kauffmann 50 éves pesti polgár, volt budakeszi ispán hivatkozott arra, hogy egy 12 évvel korábban megtartott vizsgálat alkalmával még meghallgattak „öreg rác tanúbizonyosságokat, a kik Perbálon ... török időkben laktak”; ugyanekkor a 83 éves Békás István töki jobbágy is úgy vallott, hogy „Perbálban midőn még rácok laktak, valamely Dávid névű eöreg rác ember mutogatta neki a határt; miután pedig Perbálról elszéledtek a rácok, s pusztán állott”, földjét Zichy Péter engedélyével a tökiek használták.²⁷

Az emberemlékezet óta pusztaként szereplő (Pilis)*Borosjenő*ről is azt vallották a falu birtokosa ügyében 1697-ben meghallgatott tanúk, hogy a török időkben rácok laktak.

Az óbudai Varga György „tudgya, hogy török idejben raczok laktak rajta, mint edgy harmincz vagy harmincz ött esztendőnek előtte, de nem tudgya, magyar részről kinek adósztak tőle”.

A 75 éves szentendrei Lukács Pál is úgy tudta, hogy „régenten ... rácok laktak rajta ... az rácok is csavargó hajduk miatt nem maradhattak rajta”.

Lehetséges, hogy a török időkben *Vörösváron* is éltek rácok. 1750-ben Óbuda és Üröm határperében Jacob Brkich 70 éves kalászi jobbágy azt vallotta, hogy „édesattjájának Vörösváron laktában” a török mutatta meg a két helység közti határjelet.²⁹

Már későbből, a Buda visszafoglalása utáni évekből vannak adataink arra, hogy a németek betelepődése előtt *Törökbálinton* és *Solymáron* is rácok laktak. Nem lehetetlen, hogy ezek a rácok már 1686 előtt is ezekben a helységekben éltek. Mivel azonban a Buda környékén élő, talán nem is egészen letelepedett életmódot folytató rácok általában – a pomáziak és kalásziak kivételével – nem adóztak magyar részre, a vármegyei összeírásokban az általuk lakott falvak továbbra is pusztaként szerepeltek, s a magyar birtokosok szempontjából valóban azok is voltak. Hogy a töröknek adóztak-e, e korszakból való összeírások híján nem tudjuk megmondani.

A török kiűzése előtti évtizedekből a Buda körüli területről sem név, sem szám szerinti összeírások nem maradtak fenn. A népesség nagyságát ezért még hozzávetőlegesen sem becsülhetjük fel. A magyar részről végzett adóösszeírásokban szereplő portaszámokból nem állapítható meg a lakosság létszáma, mivel ezek csak a szóban forgó helység adózóképeségét fejezték ki.³⁰ A portaösszeírásokból legfeljebb az egyes települések egymáshoz viszonyított gazdasági erejére következtethetünk, és természetesen arra, hogy mely települések adóztak magyar részre. A vizsgált helységek portaszámainak változásai az adózóképeség csökkenésére, illetve növekedésére vetnek fényt.

A 17. századi portaösszeírásokból mindenestre kiviláglik, hogy a Buda környéki helységek portaszámai az 1660-as években és kivált 1683-ban lényegesen alacsonyabbak voltak, mint korábban; a lakosság gazdasági ereje tehát – a hadiesemények, a török, tatár és a magyar végvári katonák garázdálkodása, a természeti csapások következtében – meredeken zuhant. Valószínűleg a népesség is csökkent.

Ha a Buda környéki helységekről név szerinti összeírások e korból nem maradtak is ránk, számos akkori lakos nevét fenntartották különféle források, elsősorban tanúki-hallgatási jegyzőkönyvek. A személyek nevein kívül sok régi helynevet is megőrzött számunkra ez a forrásfajta. A határ- és birtokperekben elhangzott tanúvallomások ezenfelül a hódoltság alatti mindennapi élet különféle – a gazdálkodással, a szokásokkal összefüggő – mozzanataira is fényt vetnek. Mindezek persze csak szórványos adatok, amelyekből összefüggő kép nem festhető fel, de átfogó források hiányában mégiscsak reájuk kell támaszkodnunk, ha némi bepillantást kívánunk nyerni a kor életviszonyaiba.

A hódoltság alatti lakosság névanyaga

A török időkben a legtöbb név *Óbudáról* maradt ránk. Egy 1662-ben keletkezett céhírat fenntartotta Óbuda esküdtjeinek és a vargacéh tagjainak névsorát az 1624. és 1662. évben. Ez az egyetlen irat egyébként is igen sok információt tartalmaz. 1662-ben az óbudaiak a kőrösi (nagykőrösi) vargák részére írták le az 1624-ben alakult óbudai vargacéh kiváltságlevelének szövegét.³¹

Ezt a szöveget az óbudai vargák 1624-ben Német-Vác vargáitól vették át, akik viszont 1607-ben a komáromi vargacéhtől kapták meg a céhpontokat. A komáromiak az 1560-as években az esztergomi vargák 1473-ban keletkezett céhlevelét másolták le.³² Így tehát ez az egyetlen, 1662-ben készült irat csaknem két évszázadot ível át, megőrökíti a szövegátvételek időpontjában az illető helységek magisztrátusának és vargáinak nevét, rávilágít az ország különböző területein élő kézművesek egymás közötti kapcsolataira.

1624-ben az óbudai szenátus tagjai a következők voltak: Dömötör András, Trinczel János, Nagy Gergely, Benedek Sebestyén, Literatus (Deák) Benedek, Kováts Pál, Pais János, Wolphgangus, Csörgei Jakab, Molnár András, Csik András, Horváth Péter. Figyelemre méltó, hogy ezek közül három név (Dömötör András, Csörgei Jakab és Pajzs János) az 1590-es defterben is szerepelt, ami a visszatelepültek már említett, 1608-as levele mellett szintén alátámasztja az óbudai lakosság kontinuitását, a helység több mint egy évtizedes lakatlansága ellenére.

Az óbudai vargacéhet 1624-ben Varga János, Varga Mátyás, Varga Mihály, Lengyel Varga János és Varga Pál alakították meg.

1662-ben az óbudai szenátus tagjai Takáts István bíró, Fekete Gábor, Darabos Gergely, Szilágyi Gergely, Bán János, Petresilen János, Barát István, Halász István, Vintse Máté, Vintse János, Varga Márton, Fogarasi István, Lenkei István, Madarasi István és Kandó Mátyás voltak. E nevek közül is jó néhány előfordult a 16. századi összeírásokban, így a Barát, Fekete, Darabont (amiből a Darabos valószínűleg elírás folytán alakult ki), Vincze, Halász, Takáts. Természetesen ez – főként a foglalkozást jelentő nevek esetében – nem szól feltétlenül a család azonosságá mellett.

Mindkét szenátusban akadt egy-egy német nevet viselő tag. Ez arra mutat, hogy Óbudán a török megszállás idején is éltek még néhányan az 1541 előtti óbudai német lakosok leszármazottai közül (ha ugyan nem 1541 után kerültek a városba).

1662-ben az óbudai vargacéhnek nyolc tagja volt: Varga György céhmester, Varga Lőrinc atyamester, Varga Pál, Varga Márton, Varga István, Varga György, Kis Varga György, Katona Varga György.

A két céhnévsor tanúsága szerint ez időben még valamennyi óbudai varga a valóságos mesterségét jelölő nevet viselt. Ez arra vall, hogy a 17. században – ha nem is mindig, de sok esetben – a vezetéknevből még következtetni lehet a foglalkozásra.

Különféle forrásokban a fentiekén kívül a következő *óbudai* nevek maradtak fenn:

1652: Sellingi Márton (80 éves), Lengyel Máté (99 éves);³³

1656: Vincze István bíró;³⁴

1662: Buday Máté (51 éves), Trencsiny Gáspár (52 éves);³⁵

1668: Buday István, Halász István (az utóbbi 1662-ben a szenátus tagjaként szerepelt);³⁶

1676: Domán Gergely és ismét az előbbi Halász István.³⁷

A fentiekén kívül számos olyan óbudai ember szerepelt különféle 1686 utáni forrásokban, aki Buda visszafoglalása előtt is Óbudán élt, sőt sok esetben már atyja is odavalósi volt.

Ilyenek: Bokry Gergely, Budai András, Budai Máté, Császár András, Csizmazia István, Dániel György, Domán Gergely, Feir Mátyás, Gubrányi György, Kerekes Mihály, Lendvay István, Madarassy Gergely, Mészáros György, Molnár István, Nemes György, Nemes János, Német István, Petre István, Szabó György, Varga György, Vincze János, Zsigmond István.³⁸

A 17. századból fennmaradt *szentendrei* nevek:

1660: Boronyai Mátyás (80 éves), Dombó János (50 éves), Nagy Bálint (70 éves), Szalay Ferenc (65 éves);³⁹

1661: Mihály deák;⁴⁰

1662: Tóth Mihály (50 éves);

1668: Lázár János, Tóth Máté.

A Buda ostroma miatt Szentendréről elmenekült lakosok 1687-ben Pócsmegyerről írt folyamodványát Salai (Szalai?) János, Polika Márton és Kovács Istók írták alá.⁴¹ A már említett 1697-es (a Muslayak birtokai ügyében) Szentendrén tartott tanúkihallgatás alkalmával megszólaló Lukács Pál 75 éves régi szentendrei jobbágy, aki külön engedéllyel megmaradhatott az időközben rác településsé vált városban, vallomásaiban a mintegy 40 évvel korábban ott élt Polika Mihályra hivatkozott; a régi szentendrei lakosok közül Tóth Istvány, Bartos Balázs, Biny Mátyás, Barics Jakab, Tóth Lőrinc és Botkó Mihály házának helyét mutatta meg (1697-ben már egyikük sem élt). Egy 1747-ben tartott vizsgálat alkalmával került szóba Szalay István és Kosár Mátyás régi, 1686 előtti, szentendrei lakosok neve.⁴²

A török időkben *Bogdányban* éltek nevei közül az alábbiakat ismerjük:

1652: Könczöl András (50 éves), Tót Péter (73 éves);

1661: Gönczöl Simon (60 éves) – nyilván azonos családnév az 1652-es Könczöllel;

1668: Csizmadia István, Filep Gergely.

1686 utáni tanúkihallgatási jegyzőkönyvekben szereplő bogdányiak, akik a török alatt is a helységben éltek: Füstös István, Fábián Sámuel, Jósa Gáspár, Jósa György, Kovács István, Kustán János, Tóth István.⁴³

Tótfalu 1686 előtti lakosai közül az alábbiak neve maradt fenn:

1652: Surián Máté (75 éves), Veress János (73 éves);

1661: Győrffy István (35 éves);

1668: Vitéz János, Sanny (Szanyi?) János;

1676: Bötökös Máté, Kecskés András.

1686 utáni vizsgálatok alkalmával a régi tótfalusiak közül Cse István és Nagyházu János szerepelt tanúként.⁴⁴ Megjegyzendő, hogy Nagyházu nevű lakos már a 16. századi defterekben is előfordult Tótfalun, s a család leszármazottai még ma is a helységben élnek.

A 17. századi *tordaiak* közül az alábbiak nevét ismerjük:

1649 és

1652: Tenköly István nemes;⁴⁵

1660: Bajcsi Mihály (85 éves), Fáncsol István (55 éves), Tóth Miklós (50 éves).

A 17. századból ismert *pócsmegyeri* nevek:

1652: öregbik Kerek István (80 éves), Vincze János (80 éves), Bodrogi János (70 éves);

1660: Cseh Bálint 75 éves pásztor, Szabó Márton (45 éves);

1668: Király György, Szalaj János.

A török kiűzése utáni időkben felvett tanúkihallgatási jegyzőkönyvekben szerepelt régi lakosok: Bodroghi János, Bodroghi Mihály, Deák János, Király István, Pap István.⁴⁶

A török uralom utolsó évtizedeiben *Monostoron* élt lakosok közül 1652-ben tanúként hallgatták meg az akkor 90 évesnek mondott Szabó Imrét. 1686 utáni forrásokban az alábbi, török időkben is ott élt monostoriak nevei fordultak elő: Becsei Márton, (1724-ben 68 éves), Szalai János (1694-ben bíró), Marussy János, Lengyel András, Juhász István, Szabó András.⁴⁷

Különösen értékes számunkra az a néhány adat, amely a felszabadító háborúk idején végképp szétszéledt *budakeszi* magyarokról maradt ránk.

1662-ben Pomáz és Kalász faluk ügyében tanúként kihallgatták Torma Gergely 60 éves budakeszi lakost, Zichy István jobbágyát is. Erre a Torma Gergelyre – mint információs forrásra – még hét évtizeddel később is hivatkoztak, a Buda és Budakeszi közti határperben 1731-ben tartott tanúkihallgatáson. A két helység közti határ ügyében 1697-ben, 1699-ben, 1721-ben és 1731-ben történt vizsgálatok alkalmával a következő régi budakeszi lakosok neve szerepelt: Csoma István, Deák Ferencz, Halász Ferencz, Halász István, Pap János, Sivó Ferencz, Szabó János, Torma János.⁴⁸

A török időkben *Tökön* élt lakosok közül a következőknek a nevei fordulnak elő 1686 utáni forrásokban: Bucsi János, Buday András, Bereczky István, Benes István, Csizmazia György, Halassy János, Halász István, Kövesdi György, Kövesdi István, Kustár Benedek, Perjés Márton, Szabó János, Szabó Miklós.⁴⁹

A *pátyiak* közül 1662-ben tanúként meghallgatták Varga István 45 éves jobbágyot, 1668-ban pedig Szücs Györgyöt.

1686 utáni forrásokban előforduló régi pátyi lakosok: Cseröklye János, Dávid

György, Gál Tamás, Kerék János, Lukács András, Mucsy István, Mucsy Mihály, Pap János, Végh István.⁵⁰

Valószínűleg 1686 előtt is *Kalászon* élt az 1697-ben Borosjenő ügyében tanúként kihallgatott Wolfgang Rác 60 éves, Uranics (?) Kalenics 50 éves és Petrus Milos 35 éves kalászi lakos.

Helynevek, gazdálkodásra és szokásokra vonatkozó adatok

Ugyanazok a 17-18. századi források, amelyek a Buda visszafoglalását megelőző évtizedekben Buda környékén élt emberek nevét megőrizték számunkra, számos régi helynevet is megőrkítettek, és rögzítették a korabeli gazdálkodás, életmód, szokások egyes mozzanatait is.

A „török birodalmában lévő” magyarok jogvitáiban magától értetődő természetességgel a magyar vármegyei hatóságok jártak el. 1652-ben Szentendre és Pomáz, 1660-ban pedig Tótfalu és Bogdán határvitájában Ráday András alispán, illetve Egri István szolgabíró utasítására Varga János, „Vácson lakozó” juratus assessor és Tenköly István tordai nemes, „második eskütt”, illetve ugyanez a Varga János már mint alszolgabíró és Fráter Balázs, „Vácson lakozó második eskütt” végzett tanúkihallgatást és határmegállapítást. Pomáz és Kalász területének megsértése miatt e falvak birtokosa ugyancsak Pest vármegyénél tett panaszt 1660-ban a szentendreiek ellen, akik „az pogány ellenséggel, az törökkel társalkodván, azokban bízván, és azoknak erejükkel és hatalmokkal fogván minden dolgaikat, és azokat ingerölvén minden hatalmas foglalásokra”, az említett faluk és a körül fekvő puszták határait foglalják, „és az török pogány ellenséggel is foglaltatják”.

1676-ban azonban, amikor „Szent Endrei és Pócs Megyeri lakos emberek között egy darab földön [a Szentendre és a Pócsmegyer által használt Leányfalu pusztá határán] volt veszekedés”, nem a nemesi vármegye tisztviselői tettek igazságot, hanem „az keresztényen uraktól s az török uraktól adatott parancsolat, hogy vidéki emberséges hites emberek” igazítsák el a dolgot; ezért az ügyben hat környékbeli helységről (Tótfalu, Kisoroszi, Vác, Rátót, Körtvélyeskeszi, Óbuda) kiküldött tizenkét lakos járt el.

A 17. századi határperek irataiban előforduló helynevek közül 1652-ben, a Szentendre és Pomáz közti vitában nevezték meg a Duna partján fekvő *Mester rétyét* (amelynek határjelölő szerepéről a tanú egyébként „Békás Megjerj régj öregh embertől” hallott); *Czikó földet*, a *Kő-hegyet* vagy *Kőszálat*, *Szencsét*, a Duna-parton lévő *Bolhavárat*, a *Kerek tó* nevű nádas, mocsaras mélyedést. A Czikó család a 15. században volt itt birtokos, ez a név tehát bizonyosan török megszállás előtti időből származik, de valószínűleg a többi is. Ez a név ma is él a Nagy Csikóvár hegynéven, s ugyanígy máig fennmaradt a Kő-hegy elnevezés.

1660-ban a Bogdán és Tótfalu közti vitában beszéltek az *Úr Széki* nevű hegyről (ma: Urakasztala), a *Karicsa* nevű erdőről (ennek neve a Kalicsa-patak elnevezéséből maradt fenn), a *Bogonyi* patakról, a *Vértes*-hegyről.

A Szentendre és Leányfalu közötti határmegállapításban csak egy helynév szerepel: a *Hidegvized* patak, amely a Dunába szakad és a két helység között határu szolgál. Ez a

név szinte a legutóbbi időkig fennmaradt a *Hidegvizek*-forrás (ma: Vörös Meteor forrás) elnevezésben.

A Szentendrei-szigeten kevés helynévről maradt feljegyzés, a Tótfalu és Kisoroszi között 1716-ban zajlott határvita irataiban.⁵¹ Ezek: *Martos szigete az Öreg Dunában* (ma: Martuska-sziget), *Felső Martos hegye*, *Kurva Margit halála dombja*, *Kopasz-hegy*, *Hosszú szurdok* (a Kis Duna közelében). Valószínű, hogy ezek az 1716-ban használt nevek korábban, a 17. században is érvényben voltak.

Óbuda területén régi, a török megszállást megelőző időkből származó dűlőnevekre emlékeztek az esztergomi káptalan és a veszprémi püspök közti tizedperben a 17–18. század fordulóján tanúként meghallgatott öreg óbudai magyarok. E nevek: *Papmál*, *Fenyőmál*, *Kereked*.⁵²

Az Óbuda és Üröm közti hosszan tartó határvitában 1750-ben Jacob Brkics 70 éves kalászi ember elmondta, hogy a völgyben, a két helység határában lévő kutat a török időkben Gyonli vodának, magyarul úton járók vizének nevezték, s attól nem messze a budai basának „méhese és kukoriczás kertei valának”; egy másik kalászi lakos szerint „Giga névű török basának volt e kúton felül méhes, kukoriczás és dinnyés kertje”, s a kutat, ahol a török a marháját itatta, „Giga névű török kútjának” nevezték.

Az 1702-ig az óbudaiak és más környékbeli lakosok által pusztaként használt Szántó területén a török időkben is kaszáló, fát vágó, meszet égető öreg óbudai, bogdáni, tótfalusi, monostori jobbágyok az 1710-ben és 1724-ben tartott tanúkihallgatások alkalmával a következő régi helyneveket említették: *Kankalinos kút*, *Czigány kút* (amely arról kapta nevét, hogy a budai török cigányok Buda megvétele előtt „mindenkor itt égettek szenet a kút mellett”), a *Balázs táncza* nevű hegy, ahonnan meszet hordtak a budai basa számára.⁵³

Ugyanerről a Czigány kútról egy 50 esztendőes tokodi lakos azt vallotta, hogy „száz tizenöt esztendőes Kun János névű ember lévén Tokodon, annak szájából hallotta, hogy török időkben is a török ide hozta eőtet ugyan a szántói és vörösvári határ végett, és hogy akkor asztat vallotta volna azon öreg ember, hogy ezen Czigan kút légyen Szántó és Vörösvár között való határ...”

A Buda és Budakeszi közti határvitákban szintén emlegettek régi, még a török időkben itt élő budakeszi magyarok által használt helyneveket. *Zsipsárnak* nevezték a két helység határát elválasztó mélyutat. Ez a név 1697-ben és azt követően is sokszor elhangzott. 1751-ben Lukács András 80 esztendőes pátyi ember mondta el, hogy „életének egész folyása alatt... azon utakon Budára jártában számtalanszor megfordulván, mind Budakeszinek régi magyar lakosaitúl, mind pedig másoktúl azon mély utat (amelyben tudnia illik az körül lévő hegyekrúl az víz öszve szokott futni és aki egész az Szent Pál völgyéig terjed), hallotta Zsipsárnak neveztetni”.⁵⁴ Ugyanő „azon leg magassabb hegyet, mellyet most Prespurger bergnek hínak, Iszásznak hallotta az régiektül hívatatni”. Az *Iszás-hegy* elnevezésre az 1731-ben kihallgatott Csoma István 70 éves pátyi lakos is emlékezett.⁵⁵ Ez volt tehát a mai János-hegy 1686 előtti magyar neve.

1697-ben a tanúk a mai Hárs-hegyet még *Szent Pál* hegyének, a tőle nyugatra, a völgyben lévő tisztást pedig *Barátszántásnak* nevezték.⁵⁶ Mindkét elnevezés a török megszállás kezdetén elpusztult budaszentlőrinci pálos kolostor emlékét tartotta fenn.

Tök és Páty határvitájában 1734-ben esett szó a *Töröktemetés*, *Sárkányberek*, *Ko-*

pasz-hegy nevű helyekről;⁵⁷ valószínű, hogy nemcsak az első származik a 17. századból, hanem a másik kettő is.

Földesúri szolgáltatások a török időkben

A Budai Kamarai Felügyelőség által 1688-ban készített összeírások esetenként kitérnek arra is, milyen kötelezettségei voltak az összeírt falvaknak Buda visszavívása előtt. Eszerint *Tótfalu* egészházas gazdái évente 1 forinttal és 2 icce vajjal, a szellérek ennek felével, ezenkívül házanként 1 szekér fával tartoztak a töröknek; széna beszolgáltatása helyett Budán kellett kaszálniok és a törökök részére egy budai szőlőt megművelniök; a *monostori* gazdák egyenként évi másfél forintot és egy szekér fát adtak, kaszáló embereket állítottak ki; a *bogdániaiak* együttesen évi 25 forintot fizettek, egy hajó fát és kaszásokat küldtek Budára; minden egész háztól egy icce vajat szolgáltatattak be.⁵⁸ A *pócsmegyeriek* együtt évi 15 forintot, a jobb módúak 1-1 icce vajat, a szegényebbek fél-fél icce vajat adtak, fát akkor küldtek, amikor a törökök kértek, s Buda mellett egy rétet kaszáltak a törökök számára.⁵⁹ Mindezekon felül e falvak lakosai tizedet adtak minden termésük, sertéseik, bárányaik és a méhkasok után; ingyenmunkát a várerődítésen végeztek. Ugyanezen összeírás szerint *Tök* lakosai községestül évi 15 forint cenzust, 15 icce vajat, 20 szekér szénát, 20 szekér fát adtak a töröknek, tizedet szolgáltatattak, úgy, mint az előbbi falvak, ingyenmunkát azonban csak akkor végeztek, amikor a törökök házaik kellett tisztogatniok.

Egy 1689-ben készült összeállítás, amely csak a Zsámbék körüli területtel foglalkozik, nemcsak a törököknek, hanem a magyar részről való földesúrnak teljesített szolgáltatásokat is felsorolja.⁶⁰ Eszerint *Tök* 1686 előtt a töröknek házanként 1 forint cenzussal és robottal szolgált, *Zichy* grófnak pedig együttesen évi 43 forintot és egy pár csizmát adott. *Budakeszi* a kimutatás készítése idején lakatlan volt, de az összeíró úgy tudta, hogy 1686 előtt a töröknek házanként 1 forintot, *Zichy* Istvánnak pedig együttesen évi 40 forintot fizetett. *Zsámbék* nem adózott, mert ott török helyőrség volt, *Perbál* és *Csik* pedig pusztán állott.

Kalász és *Pomáz* 1686 előtti földesúri szolgáltatásairól egy jóval későbbi iratból, a *Wattay*-birtokról 1710-ben készült értékebecslésből⁶¹ meríthetők adatok. Eszerint *Kalász* a „török császárnak” évi 35 forintot, a török földesúrnak házanként 1 forintot, egy szekér szénát, két szekér fát és 3 robotos embert adott; keresztény földesúrnak évi 45 forintot fizetett. *Pomáz* mind a török „császárnak”, mind a török földesúrnak házanként évi másfél forintot fizetett, s az utóbbinak ezenfelül 3 okka vajat (1 okka = kb. 1,7 l), egy szekér fát és dézsmát adott; keresztény földesúrnak évi 70 forintot fizetett.

A törökök számára végzett ingyenmunkáról, főként a szénakaszálásról sok későbbi tanúvallomás megemlékezett.

1710-ben Szántó és a szomszédos helységek határvitája alkalmával egy tinnyei lakos arról számolt be, hogy a vitatott területen a török időkben a tinnyeciek „falustúl kaszáltak” valamely budai török szerzetesek (nyilván dervisek) számára.

A szántói határ ügyében 1724-ben tartott vizsgálat során több idős ember emlékezett arra, hogy Buda visszavívása előtt az óbudaiai és a pátyiai szántói réteket kaszáltak

a budai török számára. „Ezen szántói völgyet a török időben a budai török barátok bírták és az ő budaiak kaszálták felibül azon török barátok számára ... a fátens maga is hordott onnét szénát, az atya pedig kaszálta is feliben” – olvasható a 63 éves óbudai Molnár István vallomásában. A 75 éves pátyi Vigh István elmondta, hogy „török időben is török uruk kaszálta ezen völgyet, úgy mint szántói határt, és gyermek lévén a fátens, az apja elhoszta magával ...”

Mások elbeszélték, hogy a bogdányiak, tótfalusiak és monostoriak meszet és fát hordottak a szántói hegyekből a budai basa számára.

Puszták használata

A pusztafaluk földjét a török megszállás idején a környező települések lakói meglehetősen szabadon használták, még akkor is, ha arra egy meghatározott helység tartott igényt.

Az ugyanazon földesúrhoz, Zichy Istvánhoz tartozó két falu, *Bogdán* és *Tótfalu* között 1660-ban azért keletkezett viszály, mert a bogdányiak a Tótfalu által használt Várad puszta területéről elvitték a tótfalusiak lekaszált szénáját és levágott fáját. A kihallgatott tanúk közül a pócsmegyeri Szabó Márton azt vallotta, hogy „eő is kaszálta azon liget erdőt, de sem tótfalussi, sem bogdányi, sem más helybéli ember nem háborgatta eőtet”. A tordai Bajcsi Mihály elmondta, hogy „hordotta bogdányi erdőt, és néha néha meg is fogták a bogdányiak az szamarakkal s azt mondták a bogdányiak: a Bogonyi patakon alól a Karicza névű erdő Váradhoz való erdő az, s horgyátok azt.”

1696-ban a Zsámbék és Csonkatebe puszta közötti vitás határ ügyében Halász István 50 éves töki lakos azt vallotta, hogy a pusztát, amelynek igaz urát ő nem tudja, „az török hatalmasul Sámbekekhez usuálta”. Szabó János 45 éves töki jobbágy „maga is hordott pénzért szénát a töröknek” Csonkatebe határából. Őt pátyi tanú is elmondotta, hogy a török Zsámbékhez csatolta Csonkatebe földjét.⁶²

1697-ben a Muslay-család által Borosjenő birtokáért indított perben Madarassy Gergely 40 éves óbudai jobbágy úgy vallott, hogy „török ideiben maga bírta az megh írt Gyenőt öt vagy hét esztendeig”, de csak a török úrnak adózott utána.

Szántó pusztát is az óbudaiak használták, azon felül, hogy a törökök részére is kaszáltak ott. 1710-ben Nemes György 60 éves óbudai jobbágy úgy emlékezett, hogy egy Csobánka felé eső rétet még atya vásárolt meg egy Hasszán iszpaha nevű budai töröktől, 40 imperiálisért, s ezt a rétet azután Buda visszafoglalása után is használták, egészen 1702-ig, Szántó betelepüléséig. A szántói határok ügyében 1724-ben tartott tanúkihallgatáson az 56 éves monostori Marusy János azt vallotta, hogy „török időben is, a szántói hegyekből fát, meszet hordván ..., látta az Ó Budaiakat csoportosan, hogy ezen kúttúl fogvást föl kaszálták a szántói földet ...”.

Sok esetben a magyar földesúrnak fizettek a puszták használatáért. A Pomáz és Kalász ügyében 1662-ben tartott vizsgálat alkalmával a tanúk – mint erről feljebb már szó volt – elmondták, hogy az óbudaiak és a szentendreiek is bérelték e faluk földjét, amikor azok még pusztán állottak, és Bornemissza Bolgár Pálnak fizettek utána bért.

Települési helyzetkép és telepítések 1686 után

Buda visszavívása idején megint változott a környék települési képe. Már a török seregek 1683. évi, Bécs elleni felvonulása idején, de kivált 1684-ben, a keresztény seregeknek Buda visszafoglalására tett eredménytelen kísérlete következtében a hadak útjába eső helységek kiürültek, elpusztultak. Ez a sors érte *Óbudát, Kalászt, Pomáz, Szentendrét, Bogdányt, Budakeszit, Pátyot és Biát*.

A 17. század második felében Buda körül fennállott 14 település közül Buda visszafoglalásának pillanatában csak 5 helységben maradt meg a lakosok.⁶³ Ebből négy a Szentendrei-szigeten feküdt: *Tótfalu, Torda, Pócsmegyer, Monostor*, az ötödik pedig a zsámbéki vár árnyékában: *Tök*. Ugyanekkor új, magyar lakosok szállták meg az addig csak török katonák által lakott *Zsámbékot*. Ez a magyar lakosság katonákból állott: a *Zsámbékot* 1686 nyarán elfoglaló huszárokból és hajdúkból, akik ifjabb Zichy István győri vicegenerális parancsnoksága alatt állottak (közvetlen parancsnokuk Bottyán János, a Rákóczi-szabadságharcban vak Bottyánként híressé vált katonatiszt volt). A magyar katonák művelés alá vették a zsámbéki szántókat és szőlőket, s nem sokkal később egy részük véglegesen letelepedett a helységben. Belőlük lett Zsámbék 1686 utáni első jobbágylakossága.

Az, hogy a helységek puszták – a szó eredeti értelmében üresek – lettek, nem jelentette azt, hogy lakosságuk is elpusztult. Többnyire az történt, hogy a veszélyeztetett falvak lakói a hadműveletek megindulásakor biztonságosabb helyekre menekültek. Az ódudaiakról és a budakeszikekről ezt konkrétan meg is mondta a Budai Kamarai Felügyelőség által 1688 februárjában készített összeírás.⁶⁴ Eszerint *Óbudát* a császáriak („a mieink”) rombolták le 1684-ben; lakói teljesen szétszóródtak és csak Székesfehérvár felszabadulását várják, hogy biztonságosan visszatérhessenek házaikba, amelyek számát az összeíró 40-re tette. *Budakeszi* mindegy 15 háznépet kitevő lakosairól ugyanezt állapította meg az összeírás.

Ebben az 1688 februári kimutatásban Vörösvárról is szó esett. A helységről, amely az 1686 előtti portaösszeírásokban egyáltalán nem fordult elő, azt írták, hogy régtől fogva lakatlan falu, ahol a törököknek egy palánkváruk volt.

A Budai Kamarai Felügyelőségnek az az értesülése, hogy a Buda környéki helységekből szétfutott lakosok csak Székesfehérvár visszafoglalására várnak, helyállónak bizonyult. A keresztény hadak 1688 nyarán vették be Székesfehérvárt, az 1683–1684-ben kiürült települések lakói pedig valószínűleg még ugyanabban az évben hazaköltöztek. A lakóhelyükre visszatérni akaró óbudaiak 1688. október 9-én kaptak védelelet a Budai Kamarai Felügyelőségtől, hogy háborítatlanul újjáépíthessék házaikat és művelés alá vehessék földjeiket.⁶⁵ A budakeszikek ezzel szemben nem a saját falujukba tértek vissza, hanem Óbudára, Pátyra, Tökre települtek (hogy miért hagyták üresen helységeiket, arra egyelőre nincs adatunk).

Az 1689-es portaösszeírás szerint ekkor már újra lakott hely volt *Óbuda, Kalász, Pomáz, Szentendre, Bogdány* és *Páty*.⁶⁶ Egy másik forrásból kiderül, hogy 1688 októberében *Visegrádra* már német telepesek érkeztek.⁶⁷ 1689 augusztusában a Budai Kamarai Felügyelőség *Biáról* is – amely pedig az 1689-es portaösszeírásban még nem szerepelt – azt írta, hogy akkoriban kezdett újra lakott lenni. 1688 augusztusában a Győr és Eszék

közi postaállomások jegyzékében *Vörösvár* is szerepel,⁶⁸ ekkor tehát már nem lehetett teljesen lakatlan. Vörösvár 1686 utáni első lakosai németek voltak; feltehetően a felszabadító seregek körüli polgári elemekből, vagy leszerelt katonákból kerültek ki.

Az 1690-es években újabb, korábban pusztá helyek népesültek be. *Csobánkára* (a régi Borony pusztára) 1690 végén, vagy 1691 elején a Belgrád eleste után Magyarországra menekült rácok egy csoportja szállt.⁶⁹ Vörösvár keresztelési anyakönyvében 1694-től már előfordulnak *Kovácsi* (a mai Nagykovácsi) és *Solymár* lakosaira vonatkozó bejegyzések. Az 1696-os regnicolaris összeírás szerint a fent említetteken kívül lakott hely volt még *Tinnye*, *Borosjenő* és *Törökbálint*; az utóbbi kettőben az új telepések szabad évei ekkor még nem teltek le.

1698-ban német telepések népesítették be *Budakeszit*, amely ily módon újra a lakott helyek közé került.⁷⁰

1701-ben, tehát másfél évtizeddel Buda visszafoglalása után a dicalis összeírás⁷¹ már lakott helyként vette számba az eddigieken kívül *Szentlászlót* (a mai Pilisszentlászlót), *Ürmöt*, *Csabát* (a mai Piliscsabát) és *Hidegkutat* (a mai Pesthidegkutat), 1702-ben pedig – mint más forrásokból kiviláglik – megkezdődött a szintén régóta pusztán álló *Szántó* (a mai Pilisszántó) benépesülése is.

A Buda visszavívása előtti Buda környéki településállomány tehát rövid idővel a törökök kiűzése után megkétszereződött. Az 1686-ban még fennálló települések közül azonban *Torda* megszűnt: lakói beköltöztek Tótfalura, ahogy azt már a török megszállás idején is megtették az őket háborgató katonák miatt.⁷²

A Buda környéki népesség etnikai és vallási összetétele a törökök kiűzését követő időben alaposan megváltozott.

Az 1650 körül még szinte tisztán református magyarokból (vagy régóta elmagyarosodott szlávokból) álló lakossághoz már az 1686-ot megelőző mintegy három évtizedben viszonylag nagyszámú rác népesség járult. Mint már láttuk, letelepedett rácok népesítették be *Pomázt* és *Kalászt*, s ezen kívül csak a töröknek (vagy senkinek sem) adózó rácok laktak szerte a Buda környéki pusztákon – *Perbálon*, *Borosjenőn*, s talán *Sóskúton*, *Solymáron*, *Törökbálinton*.

1686 után lényegesen megnőtt Buda környékén a rácok száma, s rajtuk kívül egyre több német telepes költözött a pusztafalvakba, vagy az addigi lakosok mellé a meglévő helységekre. A 17. század vége felé megindult a szlovák telepések áramlása is a felvidékről a volt hódolt területre.

1690 végén hatalmas rác tömeg – mintegy 6000 lélek – költözött *Szentendrére*, kiszorítva az 1688 vége felé visszatelepült néhány régi szentendrei magyar családot.⁷³ Szentendre régi lakosai közül csak az 1697-es tanúkihallgatáskor szereplő, már említett Lukács Pál, továbbá Baranyai János maradt a helységben. A 17. század végén a rácok egy része Szentendréről visszaköltözött a délvidékre, de a helység még így is hosszú ideig a legnépesebb Buda környéki település maradt.

Rácok költöztek ezen kívül *Csobánkára*, *Solymárra*, *Törökbálintra*. Később a két utóbbi helységbe németek települtek, a rácok pedig eltűntek onnan.

Szentlászló, *Csaba* és *Szántó* első lakosai szlovákok voltak.

Német telepések népesítették be *Visegrádot*, *Vörösvárt*, *Borosjenőt*, *Budakeszit*, *Ürmöt*, *Hidegkutat*, *Kovácsit*. Buda visszavívása után *Óbudán* is megkezdődött a német

beköltözés. Eleinte egyenként szállingóztak, 1698-ban viszont egy több mint 40 családból álló telepescsoport költözött a városba, amelyben ettől kezdve egyre nőtt a német lakosok aránya.

Az 1686 után újjáéledő Buda környéki területen két nagybirtokos, ifjabb Zichy István és Wattay János kezén volt a legtöbb helység. A lakott települések közül a Zichyek zsámbéki (később: óbudai) uradalmához tartozott *Óbuda, Szentendre, Bogdány, Tótfalu, Monostor, Szántó, Budakeszi, Zsámbék és Tök*; Wattay birtok volt *Kalász, Pomáz, Csobánka, Solymár és Kovácsi*. *Pócsmegyer* az 1620-as évek óta az Eszterházyaké, *Tinnye* pedig ugyancsak régóta a Miskeyeké volt. A többi falu magyar birtokosa vagy ismeretlennek számított, vagy vitatott volt. A gazdátlanak minősített jószágokra a Budai Kamarai Igazgatóság tette rá a kezét; egyébként meg akarta ezt tenni Zichy István birtokaival is, de tervét megghiúsította Zichy ellenállása. Néhány falu esetében a korábbi egyházi birtokosoknak sikerült érvényesíteniük birtokjogukat, így *Borosjenő* a budai klarissza apácáké, *Szentlászló* pedig a pesti pálosoké lett. *Törökbálint* és *Páty* uralkodói adományként került egyházi birtokba. A többi helységet a Budai Kamarai Igazgatóság kezelte, adta bérbe különböző birtokosoknak (*Bia* földesura például 1699-ben Hochwartné, 1703-ban Zinzendorf volt; *Üröm* 1703-ban Johann Georg Rittersheimnek teljesített szolgáltatásokat). *Visegrád*ot (más, főként Hont megyei helységekkel együtt) az uralkodó 1700-ban Starhembergnek, a Haditanács elnökének adományozta.

A felszabadító háborúk idején helyükön maradt, vagy a falvaikból elmenekült és visszatért, továbbá a Buda környékére újonnan letelepedett lakosok életkörülményeiről az 1686-ot közvetlenül követő időkből nem sok adat maradt fenn, de ami fennmaradt, az magától értetődően sötét képet mutat. Az általános Pest megyei helyzetet szemléletesen festette fel Kosáry Domokos.⁷⁴ Az adócsökkentésért könyörgő jobbágyfolyamodványok, amelyeket erről a szűkebb területről intéztek a vármegyéhez, ugyanilyen súlyos viszonyokról tanúskodnak. Három egykori szentendrei magyar jobbágy írta 1687 novemberében, feljebb már említett levelében: „Már alkalmas ideje miúta helyünk el pusztult ... futottunk elsőbben Monostorra, onnét Megyerre, ismét onnét is Buda első szállásátul fogva mindenkor el köllött futnunk, soha azulta nem volt bizonyos lakásunk, hanem csak bujdosunk, a' mi kicsinyünk volt bizony azt megh emésztette a drága szűk idő s a nagy portiozás, mi el is fogytunk, mert csak öten vagyunk, kettej közülünk a kenyérben is úgy ehetett, ha Budán napi munkára el híták ...”, s ezért nem tudják megfizetni a vármegye által tőlük követelt nyolcadfél tallért. A megye le is szállította adójukat négy tallérra.

1697 tavaszán az „Ó-Budai Helység” kérte a megyét, hogy „mind a forspont iránt ... talállyon könnyebbséget, a portio iránt is legyen engedelemmel, hogy így a meg nyomorodott nép tovább is maradhasson Nagysághtoknak ... szárnya és oltalma alatt”, miután „kényszerítettünk Nagysághtoknak ... alázatossan jelentenünk téli s nyári sok szenvedésünket, és forspán adásunkat...”. A kérelem hatására az óbudaiak adóját 18,82 forintra csökkentették.⁷⁵

Nemcsak az ilyen és más fennmaradt jobbágyfolyamodványok és a vármegye vezetői által festett helyzetkép tanúskodik a lakosság mértéktelen megterheléséről, hanem egyebek közt a Budai Kamarai Felügyelőségnek egy 1688 körül készített kimutatása is, amelyből kiderül, hogy az 1686-ban helyükön maradt jobbágyságtól milyen hatalmas összegű adókat hajtottak be. A „Conscriptio bonorum et proventum eorundem, circa

Budam iacentium...” című kimutatás szerint az előző évben *Tótfalu* 1903 forint, *Pócs-megyer* 289 forint, *Monostor* 191 forint, *Tök* 500 forint portiot fizetett a hadbiztosnak (a többi Buda környéki helység akkor még lakatlan volt).

Az 1688 második felétől kezdve lakóhelyükre visszatérő régi magyar lakosok és a pusztafalvakat lassanként benépesítő új telepesek az első években igen nehéz helyzetben voltak, hiába kaptak ez utóbbiak 3 évi (a szőlőre 5 évi) adómentességet.

Mindamellett a 17–18. század fordulóján, tehát mintegy másfél évtizeddel Buda visszafoglalása után a Buda környéki területen már bizonyos regenerálódás figyelhető meg: a népesség a régi lakosok visszaköltözése és főként új telepesek érkezése révén lényegesen megnőtt, a gabonával bevetett szántóföld és a szőlők területe megnagyobbodott, az igásállatok és egyéb haszonállatok száma emelkedett.

1699 februárjából maradt reánk az első dicális összeírás (amely az adóalapul szolgáló állatállományt, illetve termést is részletesen kimutatta), helységenkénti összesítésben.⁷⁷ A Buda környékén ekkor számba vett 18 településen összesen 1060 családot írtak össze. Ezekre összesen 1192 ökör, 477 ló, 1057 tehén, 1758 juh, 6730 mérő elvetett gabona és 2176 akó bortermés után vetettek ki dicaadót.

A valóságos számok ennél mindenképpen nagyobbak voltak. Nemcsak azért, mert azoknak az új telepeseknek termését, akik ekkor még adómentesek voltak, nem tüntették fel az összeírásban, hanem azért is, mert egész biztosan jó néhány helységben a valóságosnál alacsonyabb számokat mondtak be.

Hogy a valóságban mennyivel volt nagyobb a lakosság és az állatállomány, csak néhány, a Zichy-uradalomhoz tartozó helység esetében tudjuk kimutatni, az 1700-as dicális összeírás⁷⁸ és a Zichyek örökségi osztályához 1700 végén felvett uradalmi összeírás⁷⁹ egybevetése alapján.

Ez utóbbiban hat Buda környéki helység szerepelt: *Óbuda*, *Bogdán*, *Tótfalu*, *Monostor*, *Tök* és *Budakeszi*. A kétféle összeírás adatai között meglehetősen nagy különbségek vannak, mint ezt az alábbi táblázat mutatja:

Helység:	adózó		ökör		ló		tehén	
	dic.	ur.	dic.	ur.	dic.	ur.	dic.	ur.
Óbuda	93	126	99	107	47	29	100	84
Bogdán	23	27	47	63	1	7	48	49
Tótfalu	48	69	96	81	37	44	87	104
Monostor	15	23	47	74	35	50	47	73
Tök	29	55	89	230	19	39	65	146
Budakeszi	38	42	36	48	19	25	43	66
Összesen:	246	342	414	603	158	194	390	522

Mint a fentiekből kiviláglik, többnyire a dicális összeírásokban szerepelnek alacsonyabb (néha jóval alacsonyabb) számok. Különösen Tök lakosainak sikerült adóalapjuk nagy részét, több mint felét eltitkolniuk. Van azonban példa arra is, hogy a dicális összeírásban lévő számok nagyobbak. Egészben véve azonban nyugodtan feltételezhet-

jük, hogy a valóságban jobb volt a helyzet, mint amit a mindenkori dicalis összeírások tükröznek.

A Buda környéki terület viszonylag gyors újjáéledésének egyik magyarázata, hogy ezen a vidéken az élet folyamatossága a másfél évszázados török uralom idejében sem szűnt meg; jóllehet a települések száma megfogyott és a népesség megritkult, a megmaradt lakosok lényegében az egész területet „élték”: szántották, kaszálták a pusztafaluk földjét, használták erdeiket, néhol még szőlővel is beültették (mint a tótfalusiak Tahi, a pócsmegyeriek pedig Leányfalu dombjait). Buda környékén tehát 1686 után nem teljesen pusztta földön kellett új életet teremteni.

A másik ok a terület kedvező gazdaságföldrajzi fekvésében keresendő. Buda közelsége – az ostromok és a sűrű seregjárás idejét leszámítva – előnyös volt a környező helységek számára: a katonaság és a gyarapodni kezdő polgári lakosság szinte korlátlan felvevőpiacot jelentett a környék mezőgazdasági termékei számára, s a két város – Buda és Pest – igen sok munkaalkalmat is nyújtott a falvak lakosainak. A Budán és környékén már a 17. század utolsó éveiben újjáéledő és gyorsan fejlődő szőlőtermesztés állandó keresletet támasztott a munkáskezek iránt. Tűzifában és épületfában is igen nagy fogyasztó volt a két város, különös tekintettel a meginduló újjáépítésre. Mindezek a tényezők hosszabb távon erősebben hatottak, mint a háborús pusztítások és a lakosságot megnyomorító katonai terhek. Ezek tették vonzóvá a Buda környéki területet az új telepesek számára, akiknek révén a lakosság már a 17. század vége felé, tehát alig egy évtizeddel Buda visszafoglalása után, lényegesen megnőtt. A lakossággyarapodás pedig, lehetővé téve az intenzívebb gazdálkodás térhódítását, gyorsítólag hatott a terület regenerálására és fejlődésére.

RÖVIDÍTÉSEK

- Acsády 1897* *Acsády I.*: Magyarország három részre oszlásának története 1526–1608. (A magyar nemzet története. Szerk. Szilágyi Sándor, V. k. Bp. 1897.)
- BpR* Budapest Régiségei
- Földvály 1898* *Földvály L.*: Adalékok a Duna melléki ev. ref. egyházkerület történetéhez, I. k. Bp. 1898.
- Gál 1979* *Gál É.*: Óbuda helyrajza a hódoltság végétől a XIX. század közepéig. TBM XXI (1979) 105–146.
- Garády 1931* *Garády S.*: Egy budai polgár feljegyzései. História, 1931 (Pest-budai emléklapok) 115–133.
- Gárdonyi 1936* *Gárdonyi A.*: Buda és Pest keresztény lakossága a hódoltság alatt. TBM V (1936) 13–33.
- Gárdonyi 1945* *Gárdonyi A.*: Óbuda és környéke a középkorban. BpR XIV (1945) 573–588.
- Iványi 1905* *Iványi B.*: Egy 1609-es összeírás. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle XII (1905) 383–384.
- Káldy-Nagy 1977* *Káldy-Nagy Gy.*: A budai szandzsák 1559. évi összeírása. Budapest, 1977.

<i>Káldy-Nagy</i> 1985	<i>Káldy-Nagy Gy.</i> : A budai szandzsák 1546–1590. évi összeírásai. Demográfiai és gazdaságtörténeti adatok. Budapest, 1985.
<i>Kiss</i> 1977	<i>Kiss A.</i> : Tinnye, Uny régebbi története – közbirtokosságának kezdete (1526–1711). Budapest, 1977.
<i>Kosáry</i> 1965	<i>Kosáry D.</i> : Pest megye a kuruc korban. Pest megye múltjából. Bp. 1965. 9–89.
<i>Kubinyi</i> 1973	<i>Kubinyi A.</i> : Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig. Budapest története, szerk. Gerevich László, Kosáry Domokos. II. k. Budapest, 1973.
<i>Makkai</i> 1958	<i>Makkai L.</i> : Pest megye története. Magyarország műemléki topográfiaja, V. k. Pest megye műemlékei, szerk. Dercsényi Dezső, I. k. Budapest, 1958. 59–169.
<i>Purjesz</i> 1958	<i>Purjesz I.</i> : A török hódoltság Pest megyében a XVII. század második felében. Levéltári Közlemények XXVIII (1958) 173–200.
<i>Takáts</i> 1903	<i>Takáts S.</i> : Telepítések Esztergom vidékére a XVI. század végén. Századok XXXVII (1903) 531–535.
<i>TBM</i>	Tanulmányok Budapest múltjából

JEGYZETEK

1. Wien, Hofkammerarchiv (a továbbiakban: HKA), Vermischte Ungarische Gegenstände, rote F. 35. Rechnungen des königlichen Burggrafen von Comorn.
2. *Acsády* 1897. 336.
3. *Kubinyi* 1973. 23–29, 35–37.
4. *Káldy-Nagy* 1977. passim.
5. Az alábbiakban Buda környéki területként az egykori Pilis vármegyét, a 17. század közepétől Pest-Pilis-Solt törvényesen egyesült vármegye pilisi járását tárgyaljuk, kihagyva azonban az eltérő adottságú Csepel-szigetet.
6. *Káldy-Nagy* 1977. 42–48, 52–53, 60–62, 64–66, 71, 76–77, 247–255.
7. *Uo.* 76.
8. *Káldy-Nagy* 1985. 638, 688.
9. *Uo.* 162, 187, 688.
10. Wien, HKA, Conscriptionen, rote F. 46. Urbar über die Herrschaft Comorn ... 1575.
11. *Káldy-Nagy* 1985. 641, 678.
12. *Uo.* 482.
13. Az esemény közel egykorú leírása: Dilbaum: Eikonographia ... Augsburg, 1604., benne W. P. Zimmermannak az óbudaiak menekülését ábrázoló metszetével. Háttérét és lefolyását részletesen ismertette *Takáts* 1903. 531–535; foglalkozott vele *Gárdonyi* 1936. 23–24.
14. Az 1592-es urbárium: OL, U. et C. 4/45; az 1602-es urbárium (Kurtze Verzeichniss undt Beschreibung der Herrschaft Comorn ... Anno 1602): OL, U. et C. 86/10.
15. *Makkai* 1958. 106–108.
16. OL, NRA, 268/2. A két levél szövegét közölte *Gárdonyi* 1936. 31–32.
17. OL, NRA, 268/3. A szentendreiek azt írták, hogy ha továbbra is háromfelé (a töröknek, a komáromi váruradalomnak és a váci kapitánynak) kell adózniok, inkább pusztán hagyják a falut; a jövevények is „immár Sz. Endréről el mennek, és mi Sz. Endreýek tízen ha marad-

- hatunk. Mindazon által ha Urasághod megh szabadít ... ismét többen íőnek közzénk, ez ideig is elegenden jőttének volna hozzánk ...”
18. OL, NRA, 405/1. „Az Magyar Országgy Koronához tartozó faluknak neuek, kők Budához és Visegradhoz adoztanak és szolgaltanak ...” (Közölte: *Iványi* 1905. 383–384.) A pusztafalu-helyek közül Váradot, Szentpéttert (a Szentendrei-szigeten, Váraddal szemközt) és Tahit Tótfalu használta, Vácrévet is, de ezt már a tordaiakkal és váciakkal közösen; a szigeten fekvő Bogdánrévet a kisorozsfalusi nemesek élték; Monostort a szentendreiek, Szencsét a szentendreiek és az óbudaiak használták. Pomáz és Kalász pusztáknak „csak az réteket élik az ó Budájak”. Szentlászlónak „csak kaszállják az réteith mind török s mind magyar az kő éry”. Az iratot ismertette *Gárdonyi* 1945. 587, de téves olvasattal (a Budakeszinél szereplő hűsz házass embert kaszás embernek olvasta).
  19. *Földvály* 1898. I. k. 113–114, 121–122, 126–128, 132–133, 138–139, 146–148, 183–185, 210, 224.
  20. PmL, Acta iud. ant. (IV. 1-j), 1652 – 7.
  21. PmL, Közgy. jkv. (IV. 1-a), 2. k. 115. 3. k. 98.
  22. Uo. 2. k. 119–120.
  23. PmL. Proc. term. (IV. 31. e.) 1762 – 18, Productum T. (az 1662. augusztus 18-án tartott inkvizíció másolata)
  24. Uo. 1747 – 2, Productum D. (az 1696-ban tartott inkvizíció másolata)
  25. A fennmaradt 1686 előtti portaösszeírások jelzetei: 1613, 1639, 1649: OL, Conscriptio portarum (E 158), T. XXXI. fol. 629–630, 634–635, 640.
1635: PmL, közgyűlési összeírások (IV. 23-a) CP. II. 1.
1647: uo. CP. II. 2.
1661: uo. CP. II. 21.
1668: uo. CP. II. 4.
1683: uo. CP. II. 8.
Az utóbbi négy összeírás adatait közölte *Kosáry* 1965. 18., Budakeszi azonban, feltehetően véletlenül, kimaradt a táblázatból
  26. *Kiss* 1977. 48–51.
  27. PmL, Proc. term. (IV. 31. e.), 1749 – 12.
  28. OL, NRA (E 148), 859/94.
  29. BTM, Várostörténeti Osztály kéziratgyűjt. ltsz. 87.13.1.
  30. *Kosáry* 1965. 14
  31. Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, Céhlevelek LIX/2. A nyomtatott katalógus azonban – téves olvasat folytán – 1667. évi óbudai céhlevélnek nevezi az iratot, amely pedig valójában a nagykőrösi vargák 1662. évi céhlevele.
  32. Az évszám utolsó számjegye az irat kiszakadása miatt olvashatatlan. Az esztergomi céhlevél évszáma egyáltalán nem szerepel az iratban, de egy fennmaradt másolatból (OL, Hejlytartótanács, Acta mechanica [C 25], Lad. A. Esztergom, No. 1.) megállapítható, hogy az eredeti 1473-ban készült.
  33. Ld. a 20. jegyzetet
  34. OL, Mohács utáni gyűjtemény (R 293), Pest m. Óbuda. (közölve: Vasárnapi Újság 1874. 711.)
  35. Ld. a 23. jegyzetet
  36. PmL, Acta pol. misc. (IV. 1-d.), 1668 – 1. Közölte: *Purjesz* 1958.
  37. OL, NRA (E 148), 859/6.
  38. Uo. 859/94; PmL, Acta iud. ant. (IV. 1-j), 1697 – 2, 1710 – 1, 1724 – 4.
  39. OL, NRA (E 148), 859/5.

40. PmL, Közgy. összeírások (IV. 23-a), CP. II. 21.
41. PmL, Rat. percep. (IV. 23-b/1), 1687. nov. 24. Pócsmegyer
42. Ld. a 24. jegyzetet, Prod. F.
43. PmL, Acta iud. ant. (IV. 1-j), 1724 - 4; OL, NRA (E 148), 859/18.
44. Uo.: PmL, Acta iud. ant. (IV. 1-j), 1731 - 2.
45. OL, NRA (E 148), 860/59.
46. Uo. 859/18.
47. PmL, Acta iud. ant. (IV. 1-j), 1724 - 4.
48. PmL, Acta iud. ant. (IV. 1-j), 1697 - 2, 1699 - 4.; OL, Varii processus (E 164), 102. tétel, Prod. E.
49. PmL, Proc. term. (IV. 31. e.), 1750 - 10 (1696. aug. 4-én Tökön tartott inkvizíció másolata), 1734 - 8; OL, Inquis. jur. (O 4), 3652.
50. Ld. a 49. jegyzet első jelzetét; OL, Varii processus (E 164), 102. tétel, Prod. D et 4, E; OL, Inquis. jur. (O 4), 155
51. Ld. a 46. jegyzetet
52. Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, Coll. Pray. LIII. 235. Ismertette *Garády* 1931.; a Kereked dűlőnév továbbéléséről ld. *Gál* 1979. 114.
53. PmL, Acta iud. ant. (IV. 1-j), 1710 - 1, 1724 - 4.
54. OL, Varii processus (E 164), 102. tétel, Prod. H.
55. Uo. Prod. E.
56. PmL, Acta iud. ant. (IV. 1-j) 1697 - 2.
57. PmL, Proc. term. (IV. 31. e.) 1734 - 8.
58. OL, U. et C. (E 156), 7/59.
59. Uo. 23/10
60. OL, Expeditionen (E 279), 8. Aug. 1689.
61. OL, U. et C. (E 156), 10/36.
62. PmL, Proc. term. (IV. 31. e.), 1750 - 10 (az 1696. aug. 4-én Tökön tartott inkvizíció másolata)
63. *Kosáry* 1965. 18.
64. Wien, HKA, Hoffinanz Ungarn, rote F. 319. 21. Febr. 1688.
65. OL, Expeditionen (E 279), 9. Oct. 1688.
66. Ld. a 63. jegyzetet
67. OL, Expeditionen (E 279), 6. Oct. 1688.
68. OL, Berichte und Schreiben (E 281), Aug. 1688. 324. fol.
69. OL, U. et C. 10/36.
70. PmL, Acta pol. misc. (IV. 1-d), 1698 - 10.
71. *Kosáry* 1965. III. táblázat
72. Ld. a 40. jegyzetet
73. OL, NRA (E 148), 268/45
74. *Kosáry* 1965. 25-29.
75. PmL, Rat. percept. (IV. 23-b/1), 1697. No. 34.
76. OL, U. et C. (E 156), 23/10.
77. PmL, Közgy. összeírások (IV. 23-a), CP. II. 22.
78. Uo. CP. II. 31.
79. OL, Zichy lt. (P 707), 108. cs. 150-158.

ÉVA GÁL

DIE UMGEBUNG VON BUDA (OFEN) ZUR ZEIT DER RÜCKEROBERUNG VON DEN TÜRKEN

Das Schicksal der Siedlungen in der Umgebung Budas war im Laufe der Geschichte stets eng mit der Geschichte der ungarischen Hauptstadt verknüpft. Das im Mittelalter um Buda entstandene dichte Siedlungsnetz lockerte sich schon im Verlaufe des 15. Jahrhunderts, aber die Entvölkerung der Siedlungen steigerte sich besonders zur Zeit der im Jahre 1541 begonnenen, fast anderthalb Jahrhundert dauernden Türkenherrschaft in Buda sehr. Wie aus dem 16. Jahrhundert erhalten gebliebenen Steueraufnahmen beweisen, befanden sich zu Beginn der Türkenherrschaft, im Jahre 1546, noch 23 bewohnte Ortschaften in der Umgebung von Buda, 1590 hingegen waren es nur noch 18. 1596 verhalf der General von Esztergom (Gran), Miklós Pálffy, der gesamten ungarischen Bevölkerung aus der Umgebung von Buda zur Flucht auf das Gebiet des königlichen Ungarns. In die so verödete Gegend kehrten die Bewohner erst nach dem den fünfzehnjährigen Türkenkrieg beendenden Frieden vom Jahr 1606 zurück, damals aber schon in weniger Ortschaften. Um die Mitte des 17. Jahrhunderts waren nur 13 Siedlungen in der Umgebung von Buda bewohnt.

Um Buda herum lebten zur Türkenzeit hauptsächlich kalvinistische Ungarn oder schon seit langem Ungarn gewordene Einwohner slawischer Herkunft. Mitte des 17. Jahrhunderts wurden zwei Ortschaften, Pomáz und Budakalász, von orthodoxen Serben bevölkert. Die Hauptquelle des Unterhalts der Bevölkerung in der Umgebung von Buda war der Getreide- und der Weinbau, aber natürlich auch die Viehhaltung, und es wurde auch die Befriedigung des alltäglichen Gebrauchs dienenden Handwerke ausgeübt. Während des gesamten Zeit der Türkenherrschaft zahlte die Bevölkerung zweifache Steuern: außer den Türken auch ihrem ungarischen Grundherrn. Mitte des 16. Jahrhunderts gehörte ein Großteil der Ortschaften zur Burgdomäne Komárom (Komorn), die königlicher Besitz war, dort mußten die ungarischerseits gebührenden Grundherrendienste geleistet werden. Bis Mitte des 17. Jahrhunderts gerieten die Ortschaften in die Hände von Privatgrundbesitzern, zum überwiegenden Teil zur späteren Altöfnerischen Herrschaft der Familie Zichy. Der zweitgrößte Besitzer in der Budaer Gegend war die Familie Budai Bornemissza Bolgár, die die Ortschaften Pomáz, Budakalász, Solymár, Nagykovácsi und Borony (mit späterem Namen Csobánka) erwarb, und von der diese im 17. Jahrhundert infolge Erbfolge der weiblicher Linie der Familie Wattay zufielen.

Obwohl das Quellenmaterial bezüglich der Zeit der Türkenherrschaft sehr spärlich ist, können gewisse Daten über die Ortschaften in der Umgebung von Buda aufgrund einiger erhalten gebliebener Prozeßakten, Eingaben und sonstiger Schriften, ferner aus einigen Quellen aus der Zeit nach 1686 gesammelt werden. Vor allem enthalten die Zeugenaussagen in Angelegenheit von strittigen Grenzen wertvolle Angaben hinsichtlich der einstigen geographischen Namen und der Lebensweise der Bewohner dieses Gebietes. Aufgrund der erwähnten Quellen kann auch die Namensliste eines Teiles der seinerzeitigen Bevölkerung in der Umgebung von Buda zusammengestellt werden.

Informationen über die Grundherrendienstleistungen während der Türkenherrschaft sind meistens in den nach 1686 entstandenen Dokumenten zu finden.

Zur Zeit der Belagerung von Buda in den Jahren 1684 und 1686 suchte ein ansehnlicher Teil der Bewohner der Umgebung in besser geschützten Ortschaften Zuflucht. Nach der Rückeroberung der Festung fanden die auf dem Gebiet im Oktober 1686 die Konskription durchführenden Komitatsbeamten insgesamt nur fünf bewohnte Ortschaften vor (Tök, Tótfalu, Torda, Pócsmegyer und Monostor).

Obwohl die Feldzüge in der Umgebung von Buda arge Verwüstungen angerichtet hatten, bevölkerte sich das Gebiet nach 1686 wieder verhältnismäßig rasch. Zsámbék wurde von ungarischen Husaren und Heiducken besiedelt, nach Óbuda, Bogdány, Szentendre, Pomáz, Budakalász, Páty, Bia und Tinnye kehrten die geflüchteten Einwohner zurück, nur nach Budakeszi kam die frühere ungarische Bevölkerung nicht wieder zurück.

Nach 1686 wurden die unbewohnten Dörfer in raschem Tempo bevölkert, anfangs hauptsächlich mit deutschen, später mit serbischen und slowakischen Siedlern. Deutsche Siedler ließen sich in Visegrád, Vörösvár, Pilisborosjenő, Nagykovácsi, Budakeszi, Üröm und Pesthidegkút nieder, zahlreiche Serben siedelten sich in Szentendre, dann in Csobánka an. Törökbálint und Solymár wurden erst von serbischen, später von deutschen Siedlern bewohnt. In Piliscsaba lebten Deutsche und Slowaken. Pilisszántó bevölkerten anderthalb Jahrzehnte nach der Rückeroberung Budas aus Oberungarn zugezogene slowakische Siedler.

Als Ergebnis der großangelegten Ansiedlungen und der seitens der Grundherren gebotenen Begünstigungen regenerierte sich die Umgebung von Buda – trotz der schweren Kriegsverwüstungen und der hohen Kriegssteuern – nach Beendigung der Türkenherrschaft verhältnismäßig rasch, wobei die günstige geographische Lage des Gebietes, die Nähe zu Buda und Pest und demzufolge die vorzüglichen Waren- und Arbeitskräfteabsatzmöglichkeiten eine sehr bedeutende Rolle gespielt haben.

HERBERT LANGER-JÁNOS DUDÁS

DIE RÜCKEROBERUNG VON BUDA 1686 IM SPIEGEL DES „THEATRUM EUROPAEUM“

Als bayerische Truppen unter Kurfürst Max Emanuel Mitte September 1686 mitsamt ihren gefangenen Türken, die sie seit dem erfolgreichen Sturm auf die Festung Buda (Ofen) am 2. September 1686 mit sich führten, durch Wien zogen, war das für sie ein Triumph: Nachdem die christlichen Armeen drei Jahre vorher die Osmanen vor den Mauern der Kaiserstadt zurückgeschlagen hatten, war nunmehr auch die „Ungarische Haupt- und Residenzstadt“ Buda den Türken entrissen worden. Die Gefangenen hingegen wehklagten unaufhörlich „Oh Buda, oh Buda!“ Sie meinten, der Verlust der Stadt sei dem Horne Allash zuzuschreiben, weil der Sultan (Mehmed IV.) den Frieden von Vasvár (Eisenburg) mit dem Kaiser gebrochen habe. Sie hatten wenig Hoffnung, daß Buda zurückerobert werden könnte.¹ – So lesen wir es im 12. Band des „Theatrum Europaeum“, des damals wohl bekanntesten Nachrichtenmagazins und Chronikwerkes in Europa.² Es bietet in 21 Bänden aktuelle, chronologisch und geographisch-politisch geordnete Informationen über ein ganzes Jahrhundert: von 1617 bis 1718. Diese hundert Jahre europäischer Geschichte waren vom Kampf der christlichen Herrscher, Armeen und Völker gegen die Osmanen in Österreich und Ungarn reichlich erfüllt. Deshalb folgen in den meisten Bänden des „Theatrum“ nach den Informationen vom Kaiserhof und aus dem Reich an zweiter Stelle Nachrichten aus Nieder- und Oberungarn und den angrenzenden Gebieten. Karten, Stadtansichten, Schlachtenbilder und Porträtstiche ergänzen die Textinformation auf ihre Weise. Im Bd. 12. bezieht sich ein Drittel der Bilder auf den Schauplatz Ungarn, darunter auch ein Kupferstich über die Einnahme Budas.

Der Begründer des Nachrichtenwerkes war der namhafte Kupferstecher und Verleger Mathäus Merian aus Frankfurt am Main, der noch andere voluminöse, mehrbändige Druckwerke von hohem Informationswert produzierte, u. a. die „Topographia Germaniae“ – ebenfalls zum kombinierten Zwecke der Wissensvermittlung, Erbauung und Zerstreuung hergestellt.³ Der Kompilator des ersten Bandes, Johann Philipp Abelinus, schuf die für alle weiteren Foliobände gültige Form: Jahreshefte mit übersichtlicher Ordnung der Nachrichten mittels Haupt- und Zwischentiteln, Daten und stichwortartigen Marginalien sowie einem Register. Der Leser kann die Bände also fast wie eine historisch-politisch-kulturgeschichtliche Enzyklopädie über wesentliche Vorgänge in Europa und außerhalb des Erdteils benutzen. Nach damaliger Auffassung von Geschichte und Politik agieren auf der Bühne des „Theatrum“ vornehmlich Dynastien, Herrscher und Heerführer, doch finden vielfach auch die Völker Bürger, Bauern, Soldaten, Erfinder und Künstler Erwähnung. Daß sich das Werk ein Jahrhundert lang